

Het gezag van ‘mijnheer de voorzitter’ in de parlementaire cultuur van de negentiende eeuw

JOUKE TURPIJN

‘Mijnheer de voorzitter’ is de meest uitgesproken woordconstructie in anderhalve eeuw parlementaire geschiedenis. Kamerleden beginnen hun redevoeringen met deze woorden en proppen de woordconstructie in menige bijzin. Het is een vanzelfsprekende gewoonte, maar bij nadere bestudering ook een merkwaardige. Ook al heeft de voorzitter niets met een onderwerp te maken, toch wordt hij als een mantra opgeroepen. De huidige voorzitter — Frans Weisglas — deed in een interview met *NRC Handelsblad* van 15 januari 2005 een beroep op ‘het gezag van de Kamervoorzitter.’ Dat gezag was even vanzelfsprekend als het ‘mijnheer de voorzitter’: Weisglas verschaftte geen verdere uitleg dan dat zijn gezag voortkwam uit zijn rol als ‘uithangbord van de Tweede Kamer’ en ‘symbool van de democratie.’¹

In het tijdvak waarin de Tweede Kamer zich ontwikkelde was het gezag van de voorzitter niet vanzelfsprekend. Dat tijdvak was de negentiende eeuw. Tot nu toe is er weinig over negentiende-eeuwse Kamervoorzitters geschreven. Dat is niet verwonderlijk. Volgens het negentiende-eeuwse *Reglement van orde* mocht de voorzitter alleen redevoeringen houden als hij zijn zetel tijdelijk afstond aan een vervanger. Het aantal keren dat dit in de geschiedenis van het parlement daadwerkelijk gebeurde, valt op de vingers van één hand te tellen. Voorzitters mochten niet meepraten, hadden zodoende geen invloed van betekenis en waren daardoor weinig interessante studieobjecten.²

De centrale rol van de voorzitter enerzijds en het ontbreken van literatuur anderzijds vragen om een zoektocht naar het gezag van de voorzitter in de negentiende eeuw. Gezag staat hier voor de woordenboekbetekenis: ‘macht op grond van geestelijk overwicht.’ Dat ‘geestelijk overwicht’ is geen vaststaand, maar een organisch begrip, dat verkregen wordt uit bepaalde culturele regels en tradities.³ In de negentiende eeuw waren deze regels en tradities inzet van politieke strijd.

Van raadspensionaris tot voorzitter (1814-1842)

De invoering van het voorzitterschap verliep in de eerste jaren van de Tweede Kamer

¹ *NRC Handelsblad*, 15-1-2005, 41.

² J. G. Poppel, *Het reglement van orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zijn geschiedenis en toepassing* (3e druk; Den Haag, 1950) 12-13 en 128-129. Voorbeelden van voorzitters die hun stoel tijdelijk verlieten: J. K. van Goltstein in: *Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1849-1850*, 26-27; O. van Rees in: *HTK 1881-1882*, 1106-1108; D. Fock in: *HTK 1918-1919*, 2012.

³ *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal* (12e editie; Utrecht-Antwerpen, 1992) 987. Een andere veelgebruikte betekenis van gezag als ‘een in de rechtsorde verankerde en omliggende bevoegdheid om uiteindelijk zo nodig door macht te handhaven beslissingen te nemen’ is minder van toepassing.

niet zonder slag of stoot. In de 474-koppige notabelenvergadering van 1814 liepen tien vice-voorzitters en één president rond. Maar grondwetschrijver G. K. van Hogendorp wilde dat één enkele ‘raadspensionaris’ het monopolie op ‘het beleid’ van de Staten-Generaal had.⁴ De naam was een directe verwijzing naar de Zeeuwse en Hollandse raadspensionarissen uit de Gouden Eeuw. Ten tijde van de restauratie was historisch besef voor de Nederlandse elite een essentiële vaardigheid. Na de rumoerige Franse tijd zocht deze elite naar politieke voorbeelden uit een als beter verondersteld verleden. De poging om de raadspensionaris opnieuw in te voeren valt in een groot pakket van *invented traditions*.⁵

De oude raadspensionaris speelde een andere rol dan de negentiende-eeuwse naamgenoot die Van Hogendorp voor ogen had. Genoten de zestiende- en zeventiende-eeuwse raadspensionarissen veel gezag, de negentiende-eeuwer moest dat vooral niet krijgen. Alle (ongeschreven) voorzittersregels die in de eerste decennia van de Tweede Kamer bedacht en toegepast werden hadden als doel machtsmisbruik en een sterk gezag onmogelijk te maken. ‘Een hoofd van de nationale vergadering heeft veel van een hoofd van de natie’, en dat was de koning al.⁶ Volgens Van Hogendorp mocht de raadspensionaris absoluut niet meepraten over politieke onderwerpen en moest hij een onafhankelijke ambtenaar zijn, die zelf absoluut geen kamerlid was of stemrecht had. Kamerleden waren niet neutraal en een niet-neutrale voorzitter kon machtsmisbruik uitlokken.⁷

De raadspensionaris nieuwe stijl heeft het nooit gehaald omdat de zuidelijke afgevaardigden weinig affiniteit met de Gouden Eeuw hadden. In plaats daarvan werd de ‘president’ door de kamerleden zelf uit hun midden gekozen. Deze president mocht wel meestemmen, maar niet meepraten. Hij stemde pas als allerlaatste, zodat niemand door zijn mogelijkerwijs gezagvolle mening beïnvloed werd. Bovendien werd de zestiende-eeuwse regel overgenomen dat het presidentschap een wisselende functie was. De president moest ieder jaar uit een andere provincie komen: het ene jaar een noordelijke, dan weer een zuidelijke. Beide regels werden niet opgeschreven en het wisselende voorzitterschap bleef na de afscheiding van België in 1830 bestaan.⁸

Hoewel L. C. Luzac als liberaal ‘opposant tegen wil en dank’ in de jaren 1830 in de Kamer weinig gelijkgezinden om zich heen had, kozen de leden hem in 1836 toch tot president. Luzac had zijn stemmen vooral te danken aan de grote hoeveelheid energie die hij in het parlement stak. Zijn goede vriend J. G. van Nes schreef hem direct dat het nu ‘tijd [was] dat de president der 2e Kamer centraal iets anders wierd dan een

4 C. F. van Maanen, *Aantekeningen van het verhandelde over de grondwet van 1814* (Dordrecht, 1886) xvii.

5 E. Hobsbawm, ‘Introduction. Inventing traditions’, in: E. Hobsbawm, T. Ranger, ed., *The invention of tradition* (3e editie; Cambridge, 1987) 1-15. J. Kloek, W. Mijndhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001) 219.

6 Van Hogendorp geciteerd in: F. H. de Pestere, *De voorzitter der Staten-Generaal* (Utrecht, 1865) 122.

7 W. van Vree, *Nederland als vergaderland. Opkomst en verbreiding van een vergaderregime* (Groningen, 1994) 141.

8 Pippel, *Het reglement van orde*, 199-201.

onbeduidende stemmachine, een creatuur der regering.'⁹ Nee, de president moest — net als de hele Kamer — dominanter en vrijer zijn. Het plan was bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Ten eerste omdat de Luzac-stemmers helemaal niet een zodanige president wilden. Het voorzitterschap was niets meer dan een persoonlijke eretitel. De zogenaamde 'ja-knikkers' in de Kamer zochten orde-overtredingen en de grenzen van scherp parlementair debat nooit op. Na het presidentschap werd er meestal een hoge functie bij de staatsraad of in de provincies vrijgemaakt en dat was dan ook het einde van de parlementaire carrière. Ten tweede was een jaar veel te kort om concrete veranderingen in de parlementaire werkwijze door te voeren. Luzac stak verreweg de meeste tijd in het nieuwe *Reglement van orde* van 1842. Dat kostte hem twee jaar, en Luzac offerde zelfs zijn betrekking als rechter voor zijn parlementaire arbeid op. Dat was uitzonderlijk. Luzac zag zijn werk in het parlement als één van de weinigen als een (slecht betaalde) baan.¹⁰

Het wijzigen van het reglement was voor de liberale Kamerleden van de jaren 1840 op de grondwet na de belangrijkste inzet van politieke strijd. In 1842 vermenigvuldigde het aantal artikelen van 20 tot 111. Een maand lang vergaderde de Kamer achter gesloten deuren over de wijziging. Het Franstalige 'president' werd vervangen door het Nederlandse 'voorzitter.' Het blijft gissen waarom dat gebeurde. Het is denkbaar dat met het verdwijnen van de Franssprekende Kamerleden in 1830 de naam 'president' bleef bestaan, maar dat de Nederlandse reglementenschrijvers daar nu van af wilden. In het taalgebruik van Kamerleden bleven 'voorzitter' en 'president' nog decennialang inwisselbare begrippen.¹¹

De oorspronkelijke plannen van Luzac gingen veel verder dan het uiteindelijke aangenomen reglement. De meeste nieuwe artikelen van 1842 waren officiële bekrachtigingen van parlementaire regels die eigenlijk al jarenlang gevolgd werden, zoals de regel dat de voorzitter niet mocht meevergaderen. Het jaarlijks wisselende presidentschap werd niet opgeschreven en dat had een politieke reden. Tussen 1842 en 1844 schreven critici dat de benoeming van de president afhing 'van eenen zamenloop van personele considerati.' Dat was vervelend omdat een dergelijk presidentschap zich strekte 'tot het levendig houden van den geest van het provincialismus.'¹² De Tweede Kamer moest een nationaal parlement worden met een nationale president.

⁹ J. G. van Nes geciteerd in: J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam, 2004) 332-333.

¹⁰ J. Th. J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof* (Weesp, 1983) 184-185. I. Secker, 'Parlementaire oppositie vóór 1848. De volhardingspolitiek van Lodewijk Caspar Luzac, opposant malgré lui', in: Van Baalen, *Jaarboek parlementaire geschiedenis 1999*, 73-87. Van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard*, 331-334.

¹¹ *HTK 1841-1842*, 72-78. *HTK 1841-1842 Bijlagen*, 51-63. In 1846 wist Luzac een aantal van zijn oorspronkelijke plannen, zoals de regel dat Kamerleden elkaar niet mochten beledigen, alsnog door te voeren. *HTK 1845-1846 Bijlagen*, 492. Op het moment van schrijven liggen Luzacs aantekeningen, enquêtes en voorstellen onbeschermd in een zolderruimte van het oude Kamergebouw. Het zal niet lang duren voordat dit materiaal tot stof is vergaan.

¹² Graaf Schimmelpenninck in 1844, geciteerd in: F. H. de Pestere, *De voorzitter der Staten-Generaal*, 122. J. A. van Schagen, 'Het reglement van orde in de 19e eeuw' (Ongepubliceerde scriptie; Leiden, 1989) 32-33.

Van 1845 tot 1848 werd de Hollandse gematigde liberaal G. I. Bruce de eerste president die meerdere jaren voorzitter was.¹³ Toch had Bruce in de openbaarheid weinig invloed. Toen E. W. van Dam van Isselt ‘plechtig en ten aanhoren der geheele natie’ op 19 februari 1846 minister F. A. van Hall uitdaagde tot een duel, hield Bruce zich stil. De pistolen waren gesmeerd, de secondanten benoemd en de Scheveningse duinen uitgekozen als de plaats van handeling. Maar buiten de openbaarheid had de voorzitter wel gezag. In het huis van een secondant bemiddelde Bruce net zo lang totdat één van beide heren zijn excuses aanbood.¹⁴ Op het moment dat Van Hall zijn *amendes honorables* maakte, waren er grote veranderingen in aantocht voor de Kamer. Van Dam was een ‘Negenman’: één van de negen mannen die in 1844 — onder leiding van J. R. Thorbecke — een voorstel tot grondwetsherziening indienden. In gewijzigde vorm werd dit voorstel in 1848 betrekkelijk rustig officieel bekrachtigd.

De voorzitter na 1848

Voordat de grondwet van 1848 echt iets kon betekenen, moesten er belangrijke regels bedacht, bevestigd en toegepast worden. Het eerste ministerie-Thorbecke (1849-1853) ging direct aan de slag om de beoogde bestuurlijke inrichting en grondrechten te vertalen in organieke wetten.¹⁵ In diezelfde grondwet kreeg het parlement meer wetgevende en controlerende bevoegdheden. Het was de bedoeling dat de Tweede Kamer vanaf 13 februari 1849 bestond uit direct gekozen vertegenwoordigers, die verantwoordelijke ministers controleerden en met hen wetten maakten ter bevordering van het algemeen belang. Maar tegelijkertijd betrad tweederde van de Kamerleden op die dag de vergaderzaal voor het eerst van hun leven. Ze kenden elkaar niet, laat staan dat ze wisten hoe een parlement functioneerde. Het parlement en zijn leden hadden (nieuwe) regels nodig. De liberalen rond Thorbecke speelden net als in de grondwetsherziening eveneens de hoofdrol bij het implementeren van deze regels.

Direct na 13 februari 1849 stelde de Kamer — op initiatief van Thorbecke — een nieuw reglement op. In 1851 deed ze dat nog eens dunnetjes over. In deze reglementen werden allerlei nieuwe parlementaire instrumenten uitgelegd, zoals interpellaties en enquêtes. Nieuwe regels waren niet genoeg. Volgens Groen van Prinsterer maakten de regels de parlementaire arbeid alleen maar ingewikkeld. Zo ingewikkeld, dat ‘totale anarchie’ wel eens het gevolg kon zijn.

Door amendementen, subamendementen en wijzigingen op subamendementen, is wel eens de Kamer in zoodanige verwikkeling en perplexiteit gebracht dat sommigen — mij althans is het gebeurd — nauwelijks wisten waarover eigenlijk beraadslaagd werd.¹⁶

Wie kon de nieuwe regels beter toepassen en uitleggen dan de voorzitter, die officieel verantwoordelijk was voor het handhaven van de orde? De voorzitter moest in de

¹³ Parlementair Biografisch Archief (PBA), G. I. Bruce.

¹⁴ Het incident Van Hall-Van Dam staat beschreven in: *HTK 1845-1846*, 165-167, 175 en 178.

¹⁵ I. de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2003) 52-53.

¹⁶ *HTK 1850-1851*, 679.

pogingen tot vernieuwing van de parlementaire cultuur een grotere rol spelen dan voorheen. Hij was de schakel tussen de Kroon en de Kamer. Of zoals minister J. Th. H. Nedermijer van Rosenthal het in 1850 stelde:

Wie zijn de personen, die het volksbelang in de hoogste mate vertegenwoordigen door het vertrouwen en van de koning en van de natie? Wie meer dan de voorzitters ... van de Staten-Generaal?¹⁷

Wie konden beter voorzitter zijn dan de mannen die de regels bedacht hadden? Thorbecke mocht zich als minister officieel niet met de parlementaire regels bemoeien. De liberaal W. H. Dullert kon dat wel. Waar de voorzitterszetel eerder gereserveerd was voor ervaren Kamerleden, was deze Arnhemse advocaat in 1852 nog maar 35 lentes jong en pas drie jaar parlementariër. In de jaren 1830 was student Dullert een van de vele trouwe bezoekers van professor Thorbeckes huiskamercolleges in Leiden. Misschien was Dullert nog wel de grootste Thorbecke-adept. In Dullerts ogen was zijn voormalige leermeester 'wat hij steeds geweest is: de beste burger, de trouwe dienaar van vaderland en koning, de hervormer onzer staatsinstellingen, die deze tot eene nationale kracht trachtte te ontwikkelen.'¹⁸

Onder Dullerts gezag moest de Tweede Kamer sneller en efficiënter vergaderen. Parlementaire efficiëntie is bij alle reglementaire herzieningspogingen in de negentiende- en twintigste eeuw een terugkerend thema. De pogingen rondom 1848 hadden een politiek doel. Liberalen als Dullert probeerden het zwaartepunt van de parlementaire praktijk te verleggen van de besloten achterkamertjes naar de openbare vergadering. Dat was in overeenstemming met hun beginsel dat het parlement de belangrijkste openbare vergaderplaats van Nederland was. In 1851 nam de Kamer op initiatief van Dullert en de liberaal J. A. de Fremery een experimenteel stelsel met zelfstandige rapporteurs aan. Deze rapporteurs moesten de notities van de afdelingen reduceren tot één kernachtig verslag. Iedere parlementariër was tevens lid van één van de vijf afdelingen. Deze afdelingen vergaderden in besloten kring over alle aanstaande wetsontwerpen en schreven daar afzonderlijke verslagen over.¹⁹

Vanwege de beslotenheid vonden veel leden het spreken in de afdelingen gemakkelijker dan in de openbare vergaderzaal. Zij vreesden dat hun woorden niet werden opgenomen in het korte verslag van de rapporteurs. Deze tegenstanders hadden 'veel gedaan om het stelsel [met de zelfstandige rapporteurs] te doen mislukken, en zijn dikwijls uit de secties [= afdelingen] afwezend gebleven', zodat er geen rapporteur gekozen kon worden. In plaats van dat leden zelf verslagen schreven, lieten ze dat aan griffier D. Veegens over. Dat nam veel tijd in beslag waardoor alle gewonnen efficiëntie weer direct verloren ging.²⁰

¹⁷ *HTK 1849-1850*, 19-4-1850.

¹⁸ J. W. Staats Evers, *Mr. W. H. Dullert en zijne stichting* (Arnhem, 1881) 10-11.

¹⁹ Pippel, *Het reglement van orde*, 40-41. *HTK 1850-1851*, 21-23, 661-664, 677-682, 1162-1163.

²⁰ Citaat van L. D. Storm. *HTK 1851-1852*, 745. Thorbeckes liberale huisvriend Ter Brugghen Hugenholtz klaagde eveneens dat de afdeling waar hij lid van was slechts 5 leden telde, terwijl er 12 leden hadden moeten zijn. *HTK 1851-1852*, 311.

De mislukking van het experiment van 1851 was ook te wijten aan toenmalig voorzitter W. Boreel van Hogelanden. In 1850 hadden de liberalen met A. J. Duymaer van Twist een president die voorstander van het rapporteursstelsel was. Van Twist vertrok echter onverwachts naar Indië om gouverneur-generaal te worden. Voormalig Kamer-voorzitter Bruce was de beoogde kandidaat voor deze functie geweest, maar was aan boord van een fregat naar Indië overleden.²¹ Aftredende voorzitters kregen belangrijke bestuurlijke functies toegespeeld; de nieuwe grondwet veranderde niets aan deze traditie. De verkiezing van Boreel was omstreden. Achttien leden — voornamelijk liberalen uit het hoge Noorden en diepe Zuiden — waren te laat van het kerstreces teruggekeerd. Er lagen meer briefjes in de stembus dan er aanwezige leden waren en Boreel was niet met een absolute meerderheid gekozen. Voorzitter Boreel stemde tegen (de verlenging van) het regelexperiment en had het nagelaten om de problemen van griffier Veegens aan de orde te stellen. In de winter van 1852 stelden de liberalen teleurgesteld voor om de proef te staken.²²

Hoewel voorzitters niet de bevoegdheid hadden nieuwe regels te introduceren, had Dullert er in de parlementaire praktijk wel voor kunnen zorgen dat het parlement efficiënter functioneerde. Maar hij kreeg geen kans om veel met zijn gezag te doen. Een grondwet vraagt om regelgeving en interpretatie, maar dat gaat gepaard met politieke strijd. In den lande mobiliseerden in april 1853 protestantse groeperingen zich tegen de herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie. Hun manifestaties en vooral de openlijke steunbetuiging van Willem III betekenden veel meer dan dat.²³ De honderden bezwaarschriften over de armoedewet die de Kamer voorafgaande aan april 1853 ontving, geven aan dat Thorbeckes wettelijke regels — en daarmee ook zijn interpretatie van de Grondwet — buiten het parlement nooit geaccepteerd waren. De ministers stapten op en veel liberalen werden na de verkiezingen niet herkozen. Dat overkwam Dullert eveneens en Boreel werd weer voorzitter. Totdat deze — hoe kon het ook anders — in 1855 een mooie bestuurlijke functie kreeg als commissaris van de koning van Noord-Holland.²⁴

De gebeurtenissen rond de Aprilbeweging gingen grotendeels aan het parlement voorbij. Deze beweging maakte politiek buiten het parlement.²⁵ Dat was iets anders dan de Kamerleden van 1848 tot 1853 voor ogen hadden. Toch speelde er in het parlement iets gelijksoortigs. De liberale toepassing van de regels was in de Tweede Kamer eveneens nooit geaccepteerd, getuige bijvoorbeeld de mislukte regelexperimenten en de rol van de voorzitter. Voor 1849 voorzagen sprekers hun redevoeringen van de aanhef 'Mijne (edelmogende) heeren....' Maar liberalen wilden een voorzitter die

21 PBA, Bruce, PBA, Duymaer van Twist. Over de politieke cultuur rond gouverneur-generaals zie de inleiding van: C. A. Tamse, J. de Jong, H. Boels, *Eer en fortuin. Leven in Nederland en Indië 1824-1900. Autobiografie van James Loudon* (Amsterdam, 2003) 7-64.

22 C. de Ru, 'Jhr. mr. W. Boreel van Hogelanden, lid en voorzitter der Tweede Kamer', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LX (1947) 156-186, aldaar 181-182.

23 R. van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2001) 77-83. A. Houkes, 'Het succes van 1848. Politiek in de Aprilbeweging', in: J. Vis, W. Janse, ed., *Staf en storm* (Hilversum, 2002) 87-104. De Haan, *Het beginsel*, 62-70.

24 PBA, W. Boreel van Hogelanden.

25 Houkes, 'Het succes van 1848', 103-104.

letterlijk het centrale aanspreekpunt was. Volgens de *Handelingen* introduceerde Thorbecke op 13 februari 1850 de aanhef ‘mijnheer de voorzitter.’²⁶ Het duurde niet lang voordat zijn liberale vrienden dat van hem overnamen. Maar het grootste deel van de leden bleef stug doorgaan met de oude traditie. Ondanks de rustige revolutie van 1848 kon een parlementaire cultuur niet uit het niets worden opgebouwd of opgedrongen.

De heren onder de fluwelen hemel

Op de afbeelding (zie pagina 423) staan twee heren onder een fluwelen hemel. Deze was over het voorzittersgestoelte gespannen. Na de verbouwing van de vergaderzaal begin jaren 1850 had de voorzitter de beste plaats van iedereen.²⁷ Zijn zetel was verhoogd en stond tussen de twee tribunes van de leden, naast de griffiers, de directeur van de *Staatscourant* en de stenografen en recht tegenover de ministerstafel. De troon achter de ministers was nog fraaier dan de zetel van de voorzitter. Maar die troon was doorgaans leeg. De koning zat er alleen bij de rituele plechtigheden aan het begin van een parlementair vergaderjaar. De plaats van de voorzitter was eveneens met rituelen omgeven. Aanstaande Kamerleden trokken onder begeleiding van de griffier in een stoet naar het voorzittersgestoelte. Zij waren pas parlementariërs als zij de eed in zijn handen aflegden. In principe bestond de Kamer alleen als er iemand op deze stoel zat die met een rituele hamerslag de zitting opende. Een aangenomen wetsvoorstel werd eveneens pas een wet nadat de hamer gevallen was.

De bovengenoemde openbare rituelen onderstreepten het gezag van de figuur die aan de linkerzijde staat afgebeeld. Gerlach van Reenen hanteerde tussen 1856 en 1869 dertien jaar onafgebroken de hamer. In tegenstelling tot Dullert was Van Reenen voor het eerst lid van de Kamer toen hij voorzitter werd. In plaats van ervaring met de regels, had Van Reenen zijn functie te danken aan zijn respectabiliteit. Deze had hij vergaard als burgemeester van Amsterdam in 1850, als minister van binnenlandse zaken in 1853 en vooral als vertrouweling van Willem III. Het voorzitterschap van Van Reenen had een koninklijk randje. Meerdere malen riep hij zijn leden op om de Koning te huldigen, bijvoorbeeld vanwege het dappere optreden van de vorst bij de watersnood van 1861. Ook verzocht hij alle leden in 1859 om op audiëntie te gaan bij kroonprins Willem (beter bekend als ‘Wiwill’) ter gelegenheid van diens achttiende

²⁶ *HTK 1849-1850*, 271. Het is goed mogelijk dat Thorbecke deze aanhef al eerder gebruikte, maar dat dit niet in de *Handelingen* is opgenomen. Alle *Handelingen* van vóór 1849 zijn immers reconstructies die in de jaren 1860, 1870 en 1880 verschenen. De eerste jaargangen van de *Handelingen* na 1849 kwamen eveneens met veel moeite tot stand. De in 1849 opgerichte stenografische dienst kende de nodige opstartproblemen. B. J. Bonenkamp, *Zwijgend medewerker en aandachtig luisteraar. 150 Jaar Stenografische dienst der Staten-Generaal* (Den Haag, 1999) 30-32.

²⁷ J. H. von Santen en H. Maassen dateren de verbouwing in 1859. J. H. von Santen, ‘Sinds wanneer zit men links en rechts in de Tweede Kamer? Een raadselachtig probleem’, *De negentiende eeuw*, XXVI (2002) ii, 123-142. H. Maassen, T. Michels, *Duidelijke democratie. Twee eeuwen verbouwen en aanpassen* (Den Haag, 1996) 2. Uit afschriften van de Huishoudelijke Commissie blijkt dat alle tribunedelen in juli 1851 vervangen werden. In 1852 klaagde een ‘trouwe bezoeker van de publieke tribune’ over de nieuwe indeling, in: NA, Archief Tweede Kamer, inv. nr. 3410. *’s Gravenhaagse Nieuwsbode*, 29-8-1852.

verjaardag.²⁸ Net als Weisglas was Van Reenen een uithangbord, maar van de koning en niet van de Kamer.

Het voorzitterschap bracht ook dagelijkse verplichtingen met zich mee die een bepaalde invulling vereisten. De liberale literator Cd. Busken Huet had in *de Gids* van januari 1865 een duidelijke mening over wat een voorzitter moest zijn:

[De voorzitter] moet meestentijds zwijgen, en niemand vergt van hem, dat hij een model-spreker zij. Doch is hij ervaren in de geschiedenis der parlementaire welsprekendheid, ook van het buitenland, bezit hij een door studie geoefenden smaak, een fijn oor, waardigheid zonder pedanterie, dan is hij de aangewezen persoon door wiens tijdige tussenkomst velen behoed kunnen worden voor struikelen.²⁹

Busken Huet beweerde dat Van Reenen niet aan deze eisen voldeed. De hatelijkheden die tijdens de laatste begrotingsdebatten in de zaal waren uitgewisseld, vormden daar het levende bewijs van. Van Reenen had regelovertredende sprekers moeten onderbreken en dat had hij niet gedaan. Maar de Kamerleden zagen presidentiële zwijgzaamheid juist als een parlementaire deugd. Het voorzitterschap was een vertrouwensfunctie. Van Reenens zwijgzaamheid was een teken dat hij geen misbruik maakte van het aan hem toevertrouwde gezag. Gemiddeld trad Van Reenen slechts 22 keer per jaar op om sprekers aan het reglement te herinneren.³⁰

De Leidse promovendus F. H. de Pesters leverde in 1865 in zijn proefschrift eveneens commentaar op de rol van de voorzitter. Hij stelde dat 'de president ... met alle talenten, die hij bezit, de Kamer tot zulk eene hoogte en waardigheid [moet] trachten op te voeren, dat ieder met eerbied en bewondering op hare handelingen stare.'³¹ 'Ieder' staat voor alle Nederlanders die niet in de Tweede Kamer zaten. Zo veel bewondering hadden de meeste bezoekers van de publieke tribune niet voor hun onverstanebare en weinig welsprekende vertegenwoordigers. Zo klaagde een journalist in 1866 over de slechte akoestiek en vroeg zich openlijk af wanneer er eindelijk begonnen werd met de bouw van het nieuwe parlementaire paleis dat in 1863 beloofd was. Een 'scherp buurman' wees naar de brabbelende Kamerleden en antwoordde: 'Zoodra er Staten-Generaal voor een paleis zijn.' Blijkbaar was dat pas 125 jaar later het geval, toen de Kamer in 1992 naar een nieuw 'paleis' verhuisde.³²

Het is maar de vraag of Van Reenen met zijn eigenschappen iets aan het niveau van de Kamer kon veranderen. Zo lang de leden het met elkaar eens waren, was de waardigheid betrekkelijk gemakkelijk te bewaken. Maar zodra een Kamerlid de beschuldiging

28 W. van Goltstein, *Jhr. mr. G. C. J. van Reenen als staatsman geschetst* (Den Haag, 1894). De Pesters, *De voorzitter*, 217. W. J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, I, 297. *HTK 1860-1861*, 553.

29 Een geabonneerde van het bijblad [pseudoniem van Cd. Busken Huet], 'De Tweede Kamer en de staatsbegroting van 1865', *De Gids* (januari 1865) 42-63.

30 Ter vergelijking: Dullert haalde een gemiddelde van tegen de 100. Berekening op basis van *HTK 1869-1881 Register* onder de naam 'Dullert' en *Handelingen 1865-1869 Register* onder 'Van Reenen'. Het registersysteem werd in 1865 geïntroduceerd.

31 De Pesters, *De voorzitter*, 144.

32 *Algemeen Handelsblad*, 2-10-1866.

‘Mystificatie!’ op een minister afvuurde, had Van Reenen een probleem. Hij wenste ‘dat eene dergelijke uitdrukking in deze vergadering niet het burgerrecht moet verkrijgen. Ik verzoek de leden haar niet te bezigen, en liever het woord ‘onjuist’ te gebruiken.’ Hij kon het M-woord amper uit zijn mond krijgen.³³

Dergelijke kretten behoorden tot de orde van de dag in de tijd dat de afbeelding getekend werd in maart 1867. Het was een tijd van parlementair rumoer. Een liberale Kamermeerderheid botste met een conservatief ministerie. Die herfst was de Kamer voor het eerst in de geschiedenis van het parlement om politieke redenen ontbonden. En in december 1867 gebeurde dat nog een keer. Op de ontbindingen volgden verkiezingen en deze gingen gepaard met een tot dan toe ongekennd felle verkiezingsstrijd.³⁴ Toch brachten deze verkiezingen weinig veranderingen in de machtsverhoudingen binnen de Kamer met zich mee: de liberalen behielden een meerderheid. Wat wel veranderde was de wijze waarop er naar deze machtsverhoudingen gekeken werd. Meer dan voorheen waren Kamerleden vertegenwoordigers van een bepaalde politieke richting. De liberale leuze ‘Wilt ge een man zijn? Kies partij!’ geeft deze mentaliteitsverandering aardig weer. De politieke richting van Kamerleden kwam nu grootschalig tot uiting in de fysieke indeling van de vergaderzaal. De liberalen zaten links van de voorzitter, en de niet-liberalen rechts.³⁵

Bij nadere beschouwing is er iets merkwaardigs aan de hand op de afbeelding. Hier staan twee heren onder de fluwelen hemel, terwijl er maar één voorzitter kan zijn. Op de afbeelding kijkt Van Reenen naar de rechterzijde, en zijn buurman naar links, naar de liberalen. 1866-1868 was vooral een strijd tussen liberale Kamerleden en conservatieve ministers. Hoewel Van Reenen daar nooit openlijk voor uitkwam, werd hij gezien als een conservatief.³⁶ Hij had voor alle omstreden begrotingen van de minister

33 *HTK 1866-1867*, i, 140. De jaargangen 1866-1867 en 1867-1868 beginnen na de ontbindingen met een nieuwe paginanummering. Dit verschil duid ik aan met ‘i’ (= eerste zitting) en ‘ii’ (= tweede zitting).

34 De periode 1866-1868 is het meest uitvoerig beschreven in: W. J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland* (2e druk; Den Haag, 1906) II, 1-45. Zie ook C. A. Tamse, ‘Het ministerie-Van Zuylen-Heemskerk 1866-1868’, in: D. P. Blok, e. a., *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, XII (Haarlem, 1977) 405-417. H. te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting 1848-1917’, in: P. de Rooy, R. Aerts, e. a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999) 99-175, aldaar 116-119. R. de Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887* (Hilversum, 1999) 60-65, 128-130.

35 Von Santen, ‘Sinds wanneer zit men links en rechts in de Tweede Kamer?’, 123-142.

36 Conservatief was een woord dat in het parlement vrijwel nooit in de mond werd genomen. Het wekte de indruk dat de conservatief terug wilde naar de tijd van vóór 1848, naar de tijd van politieke repressie onder Willem I. De ‘Hallianen’, ‘Van Zuylianen’ of ‘conservatief-liberalen’ wilden dat helemaal niet. In tegenstelling tot de liberalen zagen zij 1848 niet als een mijlpaal of een nulpunt, maar als een evolutionaire wijziging ‘naar de behoeften van den tijd’, waarbij ‘het staatsgebouw op dezelfde grondslagen gevestigd bleef.’ W. baron van Goltstein, *Nederland tegenover de constitutionele beweging onzer eeuw* (Den Haag, 1863) I. R. de Jong, ‘Conservatieven en ‘1848’. De grondwetsherziening als onderdeel van een conservatieve traditie van geleidelijke hervorming’, in: R. van Raak, ed., *Conservatisme in Nederland ca. 1780-1940* (Amsterdam, 1999) 38-43.

van buitenlandse zaken gestemd en tegen de beruchte motie-Keuchenius.³⁷ Dankzij de aanneming van deze motie was de Kamer in 1866 ontbonden. Op 25 februari 1868 vergaderden Thorbecke en zijn vrienden om gezamenlijk op één liberale kandidaat voor het voorzitterschap te stemmen.³⁸ Wie kon dat beter zijn dan de man die aan de rechterzijde van de afbeelding staat? Dullert was in 1854 in de Kamer teruggekeerd en stak nog steeds veel tijd in het herzien van het reglement. Bovendien maakte hij er een sport van om Van Reenen aan de (overtreden) regels te herinneren. Hij kreeg vaak gelijk, wat hem de bijnaam 'het wakend geweten van het reglement van orde' opleverde.³⁹

Wat er precies bij Thorbecke thuis besproken is, blijft onbekend, maar het plan mislukte: de liberalen kozen uiteindelijk voor verschillende kandidaten. Van Reenen kreeg 39 van de 62 stemmen, Dullert slechts negen.⁴⁰ Toen er na het zomerreces opnieuw gekozen moest worden stemden de liberalen wel massaal op Dullert. Na vier langdurige stemrondes op 22 september was er nog steeds een gelijke stand: 32-32. Uiteindelijk bepaalde het lot in 1868 dat Van Reenen nog één jaar voorzitter bleef. Maar hij onderging dat lot niet van harte. In zijn dankwoord sprak Van Reenen nadrukkelijk de wens uit vooral niet gezien te worden als 'de vertegenwoordiger van de eene of andere partij.' Voor deze voorzitter was partijstrijd een onedel gevecht, waar hij niet mee wilde leven. En dat deed hij ook niet. 'Zonder het groote voorrecht van een meer algemeene keuze' was het slechts een 'plicht' om 'de mij wel bekende betrekking nog éénmaal te aanvaarden.'⁴¹ Een jaar later stelde Van Reenen zichzelf noch voor het voorzitterschap, noch voor de Kamer herkiesbaar. Net als zijn voorgangers beëindigde Van Reenen zijn carrière met een hoge eervolle functie, als vice-voorzitter van de Raad van State.

Met de verloting van het voorzitterschap was de verkiezing een partijstrijd en de functie partijpolitiek geworden. Vanaf 1869 was Dullert ruim 11 jaar voorzitter. De grootste partij leverde nu de voorzitter. Tot het voorzitterschap van Weisglas heeft deze ongeschreven regel altijd gegolden.

Het gezag van Dullert

In tegenstelling tot Van Reenen was Dullert geen voorzitter tussen Kamer en Koning, maar een voorzitter van en voor de Kamer alleen. Dat kwam duidelijk naar voren in zijn openingsspeeches. Sprak Van Reenen over 'Ik', die van 'uwe Vergadering' voorzitter was, Dullert had het over 'wij' die 'onze taak met lust en ijver opvatten.' Dullert

³⁷ De stemmingen bij de begrotingen van buitenlandse zaken in 1866-1868, bij de motie-Keuchenius (1866) en de motie-Blussé (1868) dienen bij R. de Jong als instrument om de verhoudingen tussen het aantal liberalen en conservatieven in de Kamer te meten: De Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit*, 129.

³⁸ Brief Thorbecke aan Van der Linden, 24-2-1868, in: G. J. Hooykaas, *De briefwisseling van J. R. Thorbecke* (Den Haag, 2002) VII, 277-278.

³⁹ Sagittarius, *Parlementaire portretten. De afdedende helft van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Amsterdam, 1869) 20.

⁴⁰ *HTK 1867-1868* ii, 9.

⁴¹ *HTK 1868-1869*, 4-5 en 7. N. Cramer, *Wandelingen door de Handelingen* (Den Haag, s. a.) 35.

wist heel goed dat ‘wij’ geen vogels van hetzelfde politieke gesnater waren. Voor Van Reenen was dat verschil van mening een ‘noodwendig kwaad.’ Maar volgens Dullert had debat juist ‘een weldadigen invloed ... tot bevordering van het algemeen belang.’ ‘Algemeen belang’, nog zo’n gevleugeld begrip dat Van Reenen nooit in de mond nam. Voor Dullert was het parlement belangenbehartiger, maar ook bevorderaar en vormgever van het algemeen belang.⁴²

Waar Van Reenen ministers nooit tegensprak, vielen ze wel onder de hamer van Dullert. In oktober 1870 omschreef minister E. de Waal het Kamerlid E. H. ’s Jacob als een spreker vol ‘majestueuze zelftevredenheid’ die alleen maar ‘de aandacht vermoeit.’ De minister zette zijn woorden kracht bij door ’s Jacob spottend na te bootsen. Dat ging Dullert te ver. Hij drong er bij De Waal en indirect bij iedereen op aan ‘dat dit voortaan niet meer geschiede’ en schreef vervolgens een kwartier kalmerende schorsing voor. Hierin is ongetwijfeld meer over de zaak geredetwist. Hoewel De Waal een liberale minister van koloniën was, nam Dullert het op voor de conservatieve ’s Jacob.⁴³

Dergelijke interrupties kwamen vaker voor. Hierbij speelden grotere machtskwesties dan op het eerste gezicht lijkt. Ministers konden niet langer ongestraft de spot drijven met het parlement. Een minister was niet alleen verantwoordelijk voor zijn beleid, hij was dat ook voor zijn presentatie. De houding van ministers tegenover de Kamer was na 1848 nog decennialang inzet van politieke strijd. Met de overwinning van de Kamer in 1868 leek deze strijd in Thorbeckiaans voordeel beslist. Maar het was wel een overwinning die beschermd moest worden. Deze bescherming was in het bijzonder een taak van ‘het geweten’ van de Kamer, van voorzitter Dullert.

Verworvenheden van 1848, zoals moties, amendementen en interpellaties werden in de jaren 1870 op een liberale wijze toegepast. Zo wilde de (conservatieve) graaf J. P. J. A. van Zuylen van Nijevelt in december 1871 minister Thorbecke uitnodigen om de discussies over de oorlogsbegroting bij te wonen. Thorbecke was rond deze tijd oud en zwak en bleef vaak thuis. Dullert begreep het verzoek van Van Zuylen niet en vroeg of dit een interpellatie of simpelweg een uitnodiging was. Van Zuylen: ‘De vorm is mij geheel onverschillig.’ Dat was het verkeerde antwoord. Dullert: ‘Mij is de vorm niet onverschillig, want in elk der beide gevallen moet door mij eene andere handeling worden gepleegd.’ Het lijkt een futiel verschil. Uitnodiging of interpellatie, in beide gevallen wordt Thorbecke gevraagd om naar de Kamer te komen om te luisteren en mogelijk te antwoorden. Maar bij een uitnodiging volstond het schrijven van een briefje. Als Thorbecke geen zin had, kwam hij niet. Bij een interpellatie moest Van Zuylen zijn onderwerp van tevoren omschrijven, kreeg hij officieel verlof en was Thorbecke — volgens de liberale interpretatie — verplicht om te verschijnen. Van Zuylen accepteerde Dullerts interpretatie en koos voor de interpellatie. Uiteindelijk bleek Thorbecke toch te ziek om te komen.⁴⁴

De liberale interpretatie van de regels was natuurlijk niet in zijn geheel toe te schrijven

⁴² Cursivering door de auteur. Citaten openingsspeeches uit: *HTK 1862-1863*, 7; *HTK 1869-1870*, 9.

⁴³ *HTK 1870-1871*, 75, 78. Vgl. met de rede van ’s Jacob: 66-67.

⁴⁴ *HTK 1871-1872*, 526.

aan het gezag van Dullert. Desalniettemin was de reglementaire herziening van 1872 bijna letterlijk een kopie van het voorstel dat Kamerlid Dullert twintig jaar lang bij zich had gedragen.⁴⁵ Dullert en andere ervaren liberalen hielpen hun collega's met het formuleren van amendementen en moties. Dat vond vooral buiten de openbaarheid plaats, zoals in de afdelingen. De afdelingen leverden 'gratis onderricht van de wetenden aan de niet-wetenden; ze vormen een kweekschool voor nieuwe leden.' Maar ze dienden ook 'als sociëteit. [Ze hebben] hetzelfde nut, als de dispuuten voor studenten en de casino's voor de jeugd, nl: kennismaking, betere waardeering en gemoedelijke samenwerking.'⁴⁶ Genoot Dullert meer gezag dan zijn voorgangers bij de openbare vergaderingen, achter de schermen was het waarschijnlijk niet anders.

Het helpen van nieuwe leden was geen liefdadigheid. De liberale verworvenheden moesten niet alleen tegen ministers, maar ook tegen nieuwkomers beschermd worden. Toen Abraham Kuiper in 1874 in het parlement verscheen, vreesden de liberalen dat hij meer dan de opvolger van Groen van Prinsterer zou worden. Kuipers passie voor organisatie, zijn onuitputtelijke energie en zijn betrokkenheid bij een achterban vormden nieuwe en onbekende bedreigingen voor de liberale dominantie. Toen de conservatief W. Wintgens schertste dat Kuiper zijn predikantschap, het 'dierbaarste zijner roeping', in de steek had gelaten voor het Kamerlidmaatschap, sprongen Dullert en andere ervaren liberalen voor de antirevolutionair in de bres: 'Is het voegzaam van een oud Kamerlid, om zoo iets toe te voegen aan een medelid?' Toen Wintgens tegensputterde dat er ophef om niets gemaakt werd, hamerde Dullert hem terug omdat zijn commentaar niet aan de orde was.⁴⁷ Met deze handreiking sloegen de liberalen twee vliegen in één klap. Enerzijds werd de conservatief Wintgens teruggewezen. En anderzijds konden de liberalen zo niet gezien worden als de brute heersers uit Kuipers pamfletten. De minderheden in het parlement moesten zich houden aan de regels van de liberale meerderheid. Wie zich niet aan de regels hield, had niets in deze parlementaire cultuur te zoeken. Zo verging het Kuiper. Overspannen verliet hij de kamerbanken. De cultuur van de Kamer was in de jaren 1870 niet aan hem besteed.⁴⁸

Buigen of barsten was ook van toepassing op die andere nieuwe tegenstanders: de jonge katholieke leden. Zo werd F. J. E. van Zinnicq Bergmann — bijnaam: 'Van Zanik' — stelselmatig door Dullert onderbroken, omdat deze Bosschenaar over onderwerpen sprak die niet aan de orde waren. Van Zinnicq verzocht Dullert herhaaldelijk dat niet te doen, want 'dan kan ik niet behoorlijk mijn denkbeelden ontwikkelen.'⁴⁹ In 1875 stelden vijf liberalen voor om de voorzitter de bevoegdheid te geven debatten zonder stemming te sluiten. Zij meenden dat er te veel en te lang gepraat werd terwijl verschillende wetsvoorstellen onafgehandeld bleven. Van Zinnicq protesteerde tegen deze 'drilmeesters, die de leden der Staten-Generaal aan eenen censuur zullen gaan onderwerpen en behandelen als schooljongens.' Meer gezag voor de voor-

⁴⁵ Pippel, *Het reglement van orde*, 47 vgl. 55-59.

⁴⁶ *HTK 1888-1889*, 61-63. Geciteerd in: P. W. de Koning, *Reglement van orde* (Dordrecht, 1892) 11-12.

⁴⁷ *HTK 1874-1875*, 501-502.

⁴⁸ H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam, 2002) 64-68.

⁴⁹ *HTK 1870-1871*, 362-365. Sagittarius, *Parlementaire portretten*, 5-7.

zitter veroorzaakte 'arbitraire macht ... zonder controle.' Voor een meerderheid was het allicht prettig om een debat voortijdig te sluiten. Maar voor Van Zinnicqs minderheid was meevergaderen de enige en hoogst haalbare inzet als de einduitslag bij een stemming van tevoren vast stond.⁵⁰ Het lijken redelijke argumenten, maar ook nu mocht Van Zinnicq niet doorpraten. Tot twee maal toe interrumpeerde Dullert. Hij wilde gewoon de nieuwe regel toepassen en ontkende dat die extra macht opleverde. De relatief onbekende Van Zinnicq was niet de enige katholiek die hinder ondervond. Bekendere vertegenwoordigers als Haffmans en Schaepman kenden vergelijkbare problemen.⁵¹

De verworvenheden van 1848 moesten niet alleen beschermd worden tegen nieuwe partijen. Jonge liberalen hadden zich even goed aan de regels te houden. Voordat Samuel van Houten in 1876 roem verwierf met zijn kinderwetje, zag hij al zijn moties en amendementen stranden. Dullert stelde zelfs in de openbaarheid dat één van zijn moties 'niet behoort te worden aangenomen.' Dat was een politiek oordeel, waar Van Houten tegen protesteerde. Toch trok hij zijn motie mopperend in, kwam niemand voor hem op en kreeg Dullert dus gelijk.⁵²

Uit de genoemde voorbeelden komt een voorzitter naar voren die bevooroordeeld en allerminst onpartijdig lijkt. Maar in de jaren 1870 hadden Dullerts disciplinerende lessen een groot gezag. Het gezag van de voorzitter was niet alleen een gevolg van Dullerts taakinving, maar kwam vooral voort uit de Kamer. In 1876 kreeg Dullert bij de voorzittersverkiezingen maar liefst 66 van de 69 stemmen en in de volgende jaren bleef dat ongeveer zo. Volgens het liberale tijdschrift *Eigen Haard* was zijn populariteit zo groot dat 'de tegenpartij niet licht een ernstig kandidaat tegenover hem proclameren zal, overtuigd als zij is, dat deze toch geen kans van slagen heeft.'⁵³

Voor de Kamer was Dullert wel onpartijdig. Kamernestor C. A. de Bieberstein Rogalla Zawadsky had volgens het reglement de eer om de eerste vergaderingen van het jaar te presideren. Hij maakte iets bijzonders van zijn felicitatiespeeches aan de gekozen voorzitter. Dullerts grote overwinningen waren 'het onwedersprekelijkst bewijs van hulde aan zijne ondervinding, kunde, bezadigdheid en vooral aan zijne onpartijdigheid, eene deugd die in onze dagen, helaas!, hoe langer hoe zeldzamer wordt.' Dergelijke laudatio's werden in de loop der jaren steeds enthousiaster. Volgens De Bieberstein blonk de Tweede Kamer vergeleken met alle buitenlandse parlementen uit in kalme en beschaafdheid. Dat was in zijn geheel te danken aan Dullert, aan de '*persona grata*', aan 'onze voorzitter, de man onzer keuze, [die wij] achting toedragen, aan zijne woorden en aanmerkingen gehoor geven, en letten op zijne hamerslagen.'⁵⁴

⁵⁰ *HTK 1871-1872*, 984, *HTK 1875-1876*, 64 en 67.

⁵¹ Haffmans cynische grappen werden niet gewaardeerd. Schaepman was van beroep priester en de oude liberalen wilden hem daarom de toegang tot de Kamer ontnemen.

⁵² *HTK 1872-1873*, 744.

⁵³ *Eigen haard* (1879) 376-377.

⁵⁴ Citaten van De Biebersteins laudatio's in: *HTK 1876-1877*, 5 en *HTK 1879-1880*, 9. Geciteerd en vertaald in: A. Reynaert, *Histoire de la discipline parlementaire* (Parijs, 1884) I, 286.

Keizer Dullert en het symbool van 1848

In 1880 dineerde de aftredende helft van de Kamerleden in Hotel Paulet, en toastte daar met 'Ave Dullert!'⁵⁵ De *morituri* lauwerden Dullert, als ware hij een Romeinse keizer. Bij zijn zilveren Kamerjubileum kreeg de keizer brood en spelen. Tweehonderd vrienden van binnen en buiten de Kamer boden hem een portrettenalbum aan dat met zilveren symbolen beslagen was. Zoals een pijlenbundel, de *fasces*, maar ook een grondwet en zijn hamer. 'Diep geroerd' omschreef Dullert 'deze dag als één der gedenkwaardigste uit zijn leven.' Enkele weken later schonk hij iedere geportretteerde zijn eigen afbeelding. In verschillende kranten en tijdschriften verschenen schetsen en afbeeldingen. Volgens de redacteur van het tijdschrift *Eigen Haard* was er zo veel vraag naar Dullerts afbeelding, dat hij hem liet herdrukken, ditmaal op posterformaat.⁵⁶

Keizer Dullert heerste niet alleen in de vergaderzaal, hij genoot ook veel gezag buiten het parlement. In de jaren 1870 groeide de voorzitter uit tot een symbool van de (juiste vorm van) politiek. In de eerste levensjaren van de Tweede Kamer zochten politici naar voorbeelden en tradities uit de Gouden Eeuw. In het laatste kwart van de negentiende eeuw werden deze voorbeelden en tradities gevonden in 1848. Dat jaar gold als het ijkpunt. De mannen die dit ijkpunt actief hadden meegemaakt werden vereerd als veteranen. In 1873 vierden deze veteranen met een groot galabal in het Paleis voor Volksvlijt het zilveren jubileum van de grondwet.⁵⁷ De *Nederlandsche Spectator* herdacht deze gebeurtenis met een prent. Op deze prent overhandigt Dullert als symbool van de politiek een bloemenkrans aan het symbool van de natie: de Nederlandse maagd.⁵⁸

Het vereren van de mannen van 1848 vond ook buiten liberale kring plaats. Zo stelde de antirevolutionaire baron van Wassenaer van Catwijck in de Kamer:

Eén der corypheeën van het liberalisme, de heer Thorbecke, nam geheel mijne jeugdige verbeeldingskracht in. Hij werd gesteund door twee uitstekende mannen, en ik hoop mijnheer de voorzitter, dat het uwe nederigheid niet zal kwetsen als ik zeg dat ik dan het oog heb op u en den heer Van der Linden.

Waarschijnlijk vond Dullert dat helemaal niet kwetsend, maar juist strelend. Hij heeft er in ieder geval niet tegen geprotesteerd.⁵⁹

Hoewel de groep veteranen steeds kleiner werd, nam dat niets weg van de kracht

⁵⁵ D. van Eck in: C. A. Tamse, ed., *De memoires van een enfant terrible. Politieke herinneringen van de Zeeuwse liberale afgevaardigde mr. Daniel van Eck aan vijfendertig jaar Kamerlidmaatschap 1849-1884* (Middelburg, 1975) 85-87. Tevens opgenomen en vertaald in: Reynaert, *Histoire de la discipline parlementaire*, I, 311-312.

⁵⁶ Staats Evers, *Mr. W. H. Dullert en zijne stichting*, 14-16. *Arnhemse Courant*, 10-9-1879. *Middelburgsche Courant*, 26-3-1879. *Eigen haard* (1879) 376-377. D. van Eck kreeg in 1879 eveneens een portrettenalbum, dat bewaard is gebleven in: NA, Collectie Van Eck, inv. nr. 5.

⁵⁷ *Zilveren feest der bestaande Grondwet 3 november 1848-1873. Handteekeningen der deelgenooten aan den feestmaaltijd gehouden te Amsterdam in het Paleis voor Volksvlijt*, Gemeentearchief Rotterdam, Familiearchief De Monchy, inv. nr. 104.

⁵⁸ *Nederlandse Spectator*, 1-11-1873.

⁵⁹ *HTK 1877-1878*, 1083.

van het ijkpunt. De dood van een veteraan was bij uitstek de gelegenheid om de goede vorm van politiek te herdenken. Nadat Thorbecke in 1872 stierf werd Dullert voorzitter van het 260 mannen tellende comité ‘van vrienden en vereerders.’ In deze kring mocht Dullert wel politieke uitlatingen doen: ‘Men heeft getracht de gedachte te doen ingang vinden dat het plan tot oprichting van het standbeeld van Thorbecke het werk is van een politieke partij.’ Maar Dullert stelde dat ‘onze handeling’ voortkwam uit ‘alle richtingen en standen in de maatschappij.’⁶⁰ Op 18 mei 1876 onthulde Dullert in Amsterdam het beeld van zijn meester. De feestelijkheden werden opgeluisterd met volksconcerten in het Vondelpark, diners in het Paleis voor Volksvlijt en vererende liederen:

Pygmeeën dwarlen aan mijn spits
geef mij een man tot gids! [...]
uw kracht blijve in ons! Hoogre vrede
wachtte u aan gindsche verre kust!
maar bij die bede een juichkreet mede,
een diepe hulde, een warme toon,
een lied van dank, een lied van eere,
voor Neerlands grooten zoon.⁶¹

In tegenstelling tot zijn voorgangers kreeg Dullert geen eervolle ambtelijke betrekking, maar stierf hij in het harnas. Een combinatie van suikerziekte, koudvuur en een wond aan zijn voet werd hem in de winter van 1881 fataal. Op 28 februari 1881 trokken dertig koetsen van de Arnhemse Ketelstraat naar de begraafplaats aan de Hommelse weg. Vooraan liepen de bodes van de Kamer. In de koetsen zaten de leden en ministers. Rondom zijn graf, in de Kamer en door de pers werd Dullert — net als Thorbecke — herdacht als ‘één der meest uitnemende en verdienstelijke zonen des vaderlands.’

Aan de Hommelse weg zou ‘menig beweldadigde ... hier het hart uitstortende een traan van dankbaarheid op zijn graf kunnen plengen!’⁶² Het *Algemeen Handelsblad* hief aan met ‘Nederland heeft één zijner beste burgers verloren.’ Dullert verdiende een ‘ereplaats’ in de geschiedenis, omdat hij ‘medewerkte om de grondwetsherziening van 1848 te verkrijgen’ en om die ‘naar haren geest’ uit te voeren.⁶³ In het parlement vond men hetzelfde. Dullert ‘en zijne vrienden’ waren er in geslaagd ‘om de parlementaire instellingen, zoo als die door de nieuwe grondwet werden bedoeld en voorgeschreven, in toepassing te brengen en van die geschreven wet eene levende kracht te maken.’ De meeste grote parlementaire conflicten na 1848 gingen over verschillende interpretaties van de grondwet. Nu, 33 jaar later, was de liberale interpretatie de ‘geest’ en de ‘bedoeling’ van de grondwet geworden. Die bedoeling stelde eisen aan de invulling van het Kamerlidmaatschap. Op voorzitter Dullert ‘rustte de taak, die parlemen-

⁶⁰ ‘Verslag der bijeenkomst van vrienden en vereerders van mr. J. R. Thorbecke’, 17-7-1872 en 6-2-1875, NA, Collectie Thorbecke, inv. nr. 945.

⁶¹ Liedtekst van H. J. Schimmel, NA, Collectie Thorbecke, inv. nr. 945. Deels geciteerd in: J. Drentje, *Het vrijste volk der wereld. Thorbecke, Nederland en Europa* (Zwolle, 1998) 14-15.

⁶² Staats Evers, *Mr. W. H. Dullert en zijne stichting*, 37.

⁶³ *Algemeen Handelsblad*, 25-2-1881 en 1-3-1881.

Een van de laatste getrouwen der oude garde.

taire zeden en gebruiken ingang te doen vinden, tegen welke zonder groot nadeel voor het algemeen belang niet gezondigd mag worden.' De stijl van de voorzitter was voorbeeldig en regel geworden.⁶⁴ De *Nederlandse Spectator* ten slotte, gebruikte weinig woorden voor het overlijden, maar leverde wel een grote prent. Daar staat Dullert met de grondwet en zijn hamer in een lauwerenkrans. Ave Dullert.⁶⁵

Conclusie

Het gezag van de voorzitter is een constructie. Gezag is niet vanzelfsprekend, maar wordt vanzelfsprekend als de betrokkenen bepaalde regels accepteren. Deze regels zijn op een specifiek moment bedacht en hebben tijd nodig om geaccepteerd te worden. In het geval van het presidentiële gezag werden ze bedacht rondom 1848 en geaccepteerd ten tijde van Dullerts voorzitterschap.

Een succesvolle *invented tradition* gaat lang mee. F. H. de Pesters promoveerde in 1865 aan de Leidse universiteit op Kamervoorzitters. Voor hem waren de Staten-Generaal uit de Gouden Eeuw en vooral haar raadspensionarissen nog altijd een voorbeeldig 'heilig anker.'⁶⁶ Voor de Kamerleden in de jaren 1870 was de politiek van 1848 voorbeeldig en werd deze belichaamd door voorzitter Dullert. Van 1848 tot in de jaren 1870 waren het gezag van de voorzitter, de werkwijze van de Tweede Kamer en de functie van het parlement allerminst voorbeeldig en inzet van politieke strijd.

Hoewel het gezag van de voorzitter in de tweede helft van de negentiende eeuw groter was dan tegenwoordig het geval is, zijn bepaalde regels en gebruiken niet verdwenen. Het vanzelfsprekende aan het gezag van Weisglas, zijn rol als uithangbord van de Kamer en de aanspreekvorm van de voorzitter geven aan dat toen uitgevonden tradities nog altijd bestaan.

⁶⁴ *HTK 1880-1881*, 934.

⁶⁵ *Nederlandse spectator*, 26-3-1881.

⁶⁶ De Pesters, *De voorzitter der Staten-Generaal*, 9.

Een rode draad voor een blauw verhaal. De links-liberale uitwerking van mimetische representatie en de opvattingen over democratisch burgerschap in België, 1893-1900

RIK RÖTTGER

I INLEIDING

‘De speciale band die links-liberalen onderhouden met de democratie is wellicht hun minst grijpbare kenmerk, het moeilijkst om toe te lichten’, zo stellen twee Belgische links-liberalen in hun manifest, het *Blauwe Boekje*, waarmee ze in 2003 hun politieke stroming in België op de kaart wilden zetten.¹ De schrijvers benadrukken dat de radicale democratie het *unique selling proposition* of handelsmerk van ‘links-liberale’ en ‘radicale’ partijen in Europa is. Daarbij verwijzen ze naar Nederland en D66, die deze vierde weg van het ‘democratisch radicalisme’ volgens hen vandaag gestalte geeft.² Ook de geschiedenis van de progressistische partij wordt als legitimeringsinstrument ingeschakeld in de bewijsvoering. Daaruit moet uiteindelijk blijken dat ‘de zorg voor de democratie zowat de rode draad is doorheen het hele verhaal van links-liberalisme.’³

In deze bijdrage nemen we die rode draad op en onderzoeken we de Belgische links-liberale politieke traditie doorheen het staatsrechtelijke debat over representatie tussen de eerste grondwetsherziening van 1893 en de aanneming van de wet op de evenredige vertegenwoordiging in 1899.⁴ Dat is een bijzonder tijdvak. België vormde toen zowat ‘het politiek laboratorium van Europa.’ Zo luidt althans het vaak gebruikte citaat uit de inleiding van het proefschrift *L'organisation du suffrage et l'expérience belge* van de Franse hoogleraar staatsrecht Joseph Barthélémy.⁵ Pierre Rosanvallon heeft erop gewezen dat in de jaren 1890 België de toon aangaf in het representatiedebat, dat zowel in Frankrijk als elders in Europa gevoerd werd.⁶ Aan Franse universiteiten, in de gerechtelijke wereld en in academische tijdschriften werd de Belgische casus een dankbaar onderwerp voor politieke wetenschappers en constitutionele ju-

1 S. Gatz, P. Vankrunkelsven, *Het Blauwe Boekje. Tweespraak over links-liberalisme* (Leuven, 2003) 143. Uitgebreider bij S. Gatz, P. Stouthuysen, ed., *Een vierde weg? Links-liberalisme als traditie en als oriëntatiepunt* (Brussel, 2001).

2 Zie in dit verband A. P. M. Lucardie, ‘Op zoek naar zusterpartijen. D66 en het democratisch radicalisme in West-Europa’, *Jaarboek 1992 DNPP* (Groningen, 1993) 200 vlg.

3 *Het Blauwe Boekje*, 19-22.

4 Voor een introductie verwijzen we naar het klassieke artikel van R. van Eenoo, ‘De evolutie van de kieswetgeving in België tussen 1830 en 1919’, *TvG*, XCII (1979) iii, 333-349 en recenter J. Stengers, ‘Histoire de la législation électorale en Belgique’, in: S. Noiret, ed., *Political strategies and electoral reform. Origins of voting systems in Europe in the 19th and 20th centuries* (Baden-Baden, 1990) 76-107.

5 J. Barthélémy, *L'organisation du suffrage et l'expérience belge* (Parijs, 1912) 6. De republikeinsgezinde Barthélémy had via de vrijmetselarij goede contacten met het Belgische links-liberalisme. In een voetnoot bedankt hij amicaal het progressistisch kamerlid Georges Lorand (zie hieronder) voor veel inlichtingen.

6 P. Rosanvallon, *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France* (Parijs, 1998) 113.